

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและสาขาวิชาของกรรมกับสังสารวัฏ

ในบทนี้จะศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับสาขาวิชาของกรรมกับสังสารวัฏ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับสังสารวัฏ

เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องศึกษาให้มีความรู้ ความเข้าใจเพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้พ้นจากทุกข์และดำเนินไปสู่สุคติ และก้าวล่วงไปจนถึงขั้นบรรลุนิพพานในที่สุด ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนต่างปรารถนา กรรมที่จะนำไปสู่ทุกข์และสุคตินั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กรรมบถ โดยแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ กรรมที่นำไปสู่อบาย ทุกข์ วินิบาต นรก^๑ เรียกว่า อกุศลกรรมบถ และกรรมที่นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เรียกว่า กุศลกรรมบถ ดังที่ได้ยกมาแสดงในบทก่อน ๆ แล้ว

๔.๑.๑ เรื่องกรรม

ดังกล่าวมาแล้วว่า กรรมได้แก่เจตนาเป็นเครื่องกระทำ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา หรือใจ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายกุศลหรืออกุศล กรรมที่กระทำลงไปย่อมมีผลที่เรียกว่าวิบาก สิ่งที่จะต้องวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการกระทำกรรม เพราะค้นหา โดยเฉพาะ ภาวต้นเหตุ คือต้นเหตุในภพ หมายความว่าเมื่อเกิดมาในภพใดก็แล้วแต่ ก็จะมีกระบวนการอื่น ๆ เข้ามาประกอบเพื่อให้ทำกรรม ซึ่งได้แก่ มานะ และทิฐิ ด้วยการยึดมั่นถือมั่นในอัตตา คือตัวตนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นอัตตทิฐิ หรืออัตตานุทิฐิ ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่น คือเลิกอุปาทาน หรืออุปาทานดับ ภพก็ดับ ถ้าโยงเข้าหาปฏิจจสมุปบาท จะเป็นไปตามพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความอัสถงแห่งทุกข์เป็นฉะไหน อาศัยตาและรูปจึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบแห่งสิ่งทั้งสามนั้นเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหานั้นนั่นแหละจางดับไปไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้^๒

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า เมื่อวงจรขาด กระบวนการสังสารวัฏ สิ้นสุดลง เข้าสู่วิมุตติ ก็จะบรรลุภาวะแห่งความดับทุกข์ เป็นผู้มิใช่ข้อยต่อปัญหาชีวิต เป็นอยู่อย่างไร้โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น มีความสุขที่แท้จริง เรียกว่าเข้าถึงวิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติหรือนิพพาน อันเป็น

^๑ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕-๔๗๘.

^๒ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๓/๘๗, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๐๗.

ประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะพึงได้ คื้คุณค่ากับการเกิดมามีชีวิต เมื่อสังสารวัฏหายไปก็กลายเป็นวิวัฏขึ้นเองทันที เป็นของเสร็จพร้อมอยู่ในตัว... เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทานดับไป นิพพานก็ปรากฏแทนที่พร้อมกัน สรุปว่าการดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั้นแหละ คือนิพพาน^๓

การกระทำความผิดเกิดขึ้นเพราะมีภพมีชาติ การดับกรรมก็คือการดับภพดับชาติ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ที่บุคคลต้องเวียนว่ายตายเกิดเพราะยังมีตัณหา อุปาทาน ยังยึดถือในอัตตาในภพนั้น ๆ ดับอุปาทานจะเป็นนิพพิทา กล่าวคือ ไม่ยึดถือก็จะเป็นเบื่อหน่าย เป็นวิราคะธรรม ถึงนิพพานก็เป็นที่สุด ดับกิเลสทุกอย่างโดยไม่มีเหลือ ไม่เกิดแก่เจ็บตาย ไม่ทุกข์เพราะเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป สิ้นสุดภพชาติ ในบริบทนี้เรียกว่า สิ้นสุดสังสารวัฏ

๔.๑.๒ เรื่องสังสารวัฏ

คำว่า สังสารวัฏ มาจากคำว่า สั+สาร+วัฏ แปลว่า วัฏฏะเป็นที่ท่องเที่ยวไป^๔ หมายถึง สงสารว่าที่ท่องเที่ยว. วัฏฏะที่วน, รวมความว่าที่วนท่องเที่ยว คือภพที่เวียนเกิดเวียนตาย^๕ หรือวังวนแห่งสงสาร คือท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิด อยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า^๖

สุริย์ มีผลกิจ ได้อธิบายถึงความหมายของคำว่า สังสารวัฏ ในพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ ๒ ประการคือ กล่าวโดยสภาวะธรรม และกล่าวโดยสัตว์บุคคล

๑) กล่าวโดยสภาวะธรรม ได้แก่ ลำดับแห่งขั้น ๓ ธาตุ อายตนะที่หมุนไปสู่ภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ โดยไม่ขาดระยะ ไม่รู้เบื้องต้นเบื้องปลาย ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่า ขนธานํ ปฏิปาลิ จ ธาตุอายตนาณ จ อพโพจจินนํ วตตมานา สัสาโรติ ปุจฺจติ แปลว่า ลำดับแห่งขั้น ๓ ธาตุ อายตนะที่เป็นไปไม่ขาดสาย ชื่อว่า สังสารวัฏ

ก. ขั้น ได้แก่ ขั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น

ข. ธาตุ ได้แก่ ธาตุ ๑๘ ในพระอภิธรรม ท่านประสงค์ที่จะแสดงสภาวะที่เกี่ยวข้องเนื่องในสันดานของสัตว์ โดยอาศัยทวาร อารมณ์ และวิญญาณอย่างละ ๖ หมวดคือ โดยทวาร ได้แก่ จักขุธาตุ โสตรธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ และมโนธาตุ โดยอารมณ์ ได้แก่ รูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ และธัมมธาตุ โดยวิญญาณ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญาณธาตุ ฆานวิญาณธาตุ ชิวหาวิญาณธาตุ กายวิญาณธาตุ และมโนวิญาณธาตุ

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๓๓๒.

^๔ ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เรื่องปัญญา, ๒๕๔๙), หน้า ๖๘๙.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒๒-๕๒๓.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙๑.

ค. อายตนะ ได้แก่ อายตนะ ๑๒ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะที่มีอยู่ในกายตน ได้แก่ จักขวยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ และมนายตนะ อายตนะภายนอก อารมณ์ที่โน้มน้าวเข้ามาสู่อายตนะภายใน ให้เกิดความรู้ความเห็น ได้แก่ รูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และธัมมายตนะ

๒) กล่าวโดยสัตว์บุคคล ได้แก่ ชีวิตของสัตว์โลกที่เวียนว่ายตายเกิดไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด จากภพนี้สู่ภพโน้น จากภพโน้นกลับมาสู่ภพนี้^๗

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความยาวนานของสังสารวัฏ ทรงอุปมาเรื่องความยาวนานของกับ ทรงยกข้ออุปมาเปรียบเทียบความยาวนานสังสารวัฏที่กำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ไว้ในพระสูตรหลายพระสูตร ดังข้อความในสาสปสูตร ทรงตรัสเรื่องความยาวนานของกับว่า

เปรียบเหมือนนครที่สร้างด้วยเหล็กมีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดผักกาด รวมกันเป็นกลุ่มก้อน บุรุษพึงหยิบเมล็ดผักกาดออกจากนครนั้น ๑๐๐ ปีต่อ ๑ เมล็ด เมล็ดผักกาดกองใหญ่นั้นพึงหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ยังเร็วกว่า ส่วนกับหนึ่ง ยังไม่หมดสิ้นไป กับนานนักหนาอย่างนี้ บรรดา กับที่นานนักหนาอย่างนี้ เธอได้ท่องเที่ยวไป มิใช่ ๑ กับ มิใช่ ๑๐๐ กับ มิใช่ ๑,๐๐๐ กับ มิใช่ ๑๐๐,๐๐๐ กับ เพราะว่าสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ฯลฯ ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง^๘

ในคัมภีร์สูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับเม็ดทรายในมหาสมุทรที่มนุษย์ถือว่าไม่สามารถนับได้ ถึงกระนั้น ก็ยังนับง่ายกว่าการนับกับเสียอีก ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

พราหมณ์ เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคานี้เริ่มต้นจากที่ใด และถึงมหาสมุทร ณ ที่ใด เม็ดทรายในระหว่างนี้ง่ายที่จะนับได้ว่า เท้านี้เม็ด เท้านี้ ๑๐๐ เม็ด เท้านี้ ๑,๐๐๐ เม็ด หรือว่าเท้านี้ ๑๐๐,๐๐๐ เม็ด กับทั้งหลายที่ผ่านพ้นไปแล้วมากกว่าเม็ดทรายเหล่านั้น มิใช่เรื่องง่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท้านี้กับเท้านี้ ๑๐๐ กับ เท้านี้ ๑,๐๐๐ กับ หรือว่าเท้านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กับ เพราะว่าสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลาย ไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป สัตว์เหล่านั้นก็เสวยความทุกข์ เสวยความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป้าช้าเป็นเวลายาวนาน^๙

ในอีกหลายพระสูตร เช่น มาตุสูตร ปิตุสูตร ภาตสูตร เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นมารดาบิดา กัน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

^๗ สุริย มีผลกิจ, **สังสารวัฏ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า

๗.

^๘ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๙/๒๒๐-๒๒๑.

^๙ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๑/๒๒๒.

ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏ แก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป สัตว์ผู้ไม่เคยเป็นมารดา... ไม่เคยเป็นบิดา... ไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชาย... ไม่เคยเป็นพี่สาวน้องสาว... ไม่เคยเป็นบุตร... ไม่เคยเป็นธิดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่าย เพราะว่าสงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏ แก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป เธอทั้งหลายได้สวຍความทุกข์ สวຍความลำบาก ได้รับความพินาศ เต็มป้าเข้าเป็นเวลายาวนาน^{๑๐}

สรุป สังสารวัฏ มีความหมายว่า การท่องเที่ยวไปเป็นวงกลม โดยใจความหมายถึง การที่สิ่งมีชีวิตโดยเฉพาอย่างยิ่งมนุษย์เวียนตายเวียนเกิด คือเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดใหม่ แล้วตายอีก แล้วเกิดใหม่อีก วนเวียนอยู่อย่างนี้อย่างไม่มีวันจบสิ้น นี่คือการท่องเที่ยวไปเป็นวงกลม หรือสังสารวัฏ ตามความหมายของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวไปก็เพราะการมีชีวิตอยู่เปรียบเสมือนการเดินทาง นับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์ของมารดาจนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกายและทางจิตของมนุษย์ไม่เคยหยุดอยู่กับที่ แต่ก้าวไปข้างหน้าทุกขณะจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนี้ก็ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น เมื่อสิ้นสุดชีวิตในภพอื่นก็ผ่านไปสู่ภพอื่นต่อไปและต่อ ๆ ไปไม่สิ้นสุด

๔.๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับสังสารวัฏ

บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมีชีวิตขึ้นในโลกนี้ ล้วนเกิดจากกรรมและต้องเป็นไปตามกรรมทั้งสิ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม^{๑๑} ซึ่งมีความหมายว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสัตว์ไม่มีเท้า สัตว์ ๒ เท้า สัตว์ ๔ เท้า หรือมากกว่า ๔ จนกระทั่งแมลงทุกประเภทเป็นต้น รวมเรียกว่า สัตว์ทั้งนั้น จากข้อความในพระพุทธพจน์ทรงแสดงว่า มนุษย์ทุกคนล้วนมีกรรมเป็นของตน เพราะว่ากรรมเป็นตัวกำหนดให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ถ้าทำกรรมดีไว้ ก็จะได้รับผลดีตอบแทน ถ้าทำกรรมชั่วไว้ก็จะได้ผลชั่วตอบแทน ไม่มีมนุษย์คนไหนที่หนีกรรมพ้น เพราะว่ากรรมจะติดตามไปเหมือนล้อเกวียนที่หมุนไปตามรอยเท้าโค ดังนั้น ถ้าหากมนุษย์ผู้ที่ยังมีกิเลส เมื่อได้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ก็ต้องไปสวຍผลแห่งกรรมทั้งดีและชั่วที่ตนได้ทำไว้ ไม่ว่าจะเป็นสุคติภพหรือทุคติภพตามผลแห่งกรรมดีและชั่วอยู่ร่ำไป ด้วยเหตุนี้ กรรมและผลกรรมจึงเป็นเหตุและผลของกันและกัน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ กรรมและผลกรรมมีความสัมพันธ์กันในฐานะของเหตุและผล กรรมและสังสารวัฏก็เช่นเดียวกัน ต่างมีความสัมพันธ์กันในฐานะของเหตุและผล

พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสถึงสิ่งที่ทำให้เกิดกรรม ซึ่งทำให้สัตว์โลกต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏก็คือ กิเลสนั่นเอง หรือเรียกว่ากรรมกิเลส กรรมกิเลส ๔ ประการที่อริยสาวกละได้แล้ว ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคือ

๑. กรรมกิเลสคือ ปาณาติบาต
๒. กรรมกิเลสคือ อทินนาทาน

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๓๗-๑๔๒/๒๒๗-๒๒๙.

^{๑๑} พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๐/๖๕๔.

๓. กรรมกิเลสคือ กามะสุมิฉณาจาร

๔. กรรมกิเลสคือ มุสาวาท^{๑๒}

เรื่องกรรมกิเลสนี้ พระผู้มีพระภาคทรงให้ระลึกอยู่เนื่อง ๆ เพื่อที่จะเตือนสติว่าการตกอยู่ในอำนาจของกิเลสแล้วไปก่อกรรมดังกล่าว ก็เกิดวิบากกรรมในสังสารวัฏขึ้น ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ความว่า

ผู้ใดพึงเข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ในกาลทุกเมื่อว่า

ถ้าในอดีต กรรมกิเลสไม่พึงมีแก่เรา

ในปัจจุบัน อตภาพนี้ก็ไม่มีแก่เรา

ในอตภาพนี้ กรรมกิเลสจักไม่มีแก่เรา

ในอนาคต วิบากวิญญ์ก็จักไม่มีแก่เรา^{๑๓}

กรรมกิเลสจึงเป็นเหตุที่จะทำให้ไปก่อกรรมต่อไปในอนาคต และเมื่อได้ก่อกรรมไปแล้ว ก็จะต้องประสบกับวิบากกรรมกันต่อไป ซึ่งเกิดจากผลกระทบจากกรรมที่บุคคลก่อ อันเนื่องมาจากกรรมกิเลสเหล่านั้นเอง และกรรมกิเลสเหล่านี้จะเกิดมีขึ้นมาได้ ก็ต้องอาศัยวิบากวิญญ์เป็นบ่อเกิดเช่นกัน

ดังที่ได้แสดงมาจะเห็นได้ว่า กรรมนั้นมีความสัมพันธ์กับสังสารวัฏ ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งนั่นก็คือกระบวนการแห่งปฏิจกสมุปบาทนั่นเอง โดยกิเลสก่อให้เกิดการกระทำ ส่วนการกระทำนั้นเป็นกรรมซึ่งต้องรับผลของกรรมคือวิบากนั่นเอง กล่าวคือ กิเลส กรรม วิบาก มีความสัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน ตราบใดที่บุคคลยังมีกิเลสอยู่ ย่อมกระทำความกรรมและรับผลของวิบากกรรมวนเวียนกันไปอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด กรรมจึงเป็นสิ่งที่กำหนดชีวิตสัตว์ทั้งหลาย โดยการเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลายนั้นต้องอาศัยกรรม สัตว์โลกจะเกิดในภพภูมิใดทั้ง ๓๑ ภูมิ ย่อมขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้กระทำไว้ เหตุปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นเหตุให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนี้เรื่อยไป ตราบใดที่ยังมีกิเลสเป็นเชื้อให้ก่อกรรมและรับวิบากกรรมเรื่อยไป โดยการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏด้วยอำนาจของผลกรรมที่บุคคลได้สร้างไว้นั้น ล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ดังความที่ปรากฏในอัสสุตสูตร คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกับน้ำตาที่มนุษย์ร้องไห้เพราะพลัดพรากจากมารดาบิดาเป็นต้น ตลอดระยะเวลายาวนานมีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ โดยพระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

เธอทั้งหลายได้ประสบความตายของมารดา... ของบิดา... ของพี่ชายน้องชาย... ของพี่สาวน้องสาว... ของบุตร... ของธิดา... ความเสื่อมของญาติ... ความเสื่อมแห่งโภคะ... ความเสื่อมเพราะโรครมาช้านาน น้ำตาที่หลั่งไหลของเธอทั้งหลายผู้ประสบความเสื่อมเพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจนี้แหละมากกว่าส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย เพราะว่างสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลาย ไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๐.

^{๑๓} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๗.

วนเวียนท่องเที่ยวไป อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ ได้รับความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป้าเป็นเวลายาวนาน ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเพื่่อนาย ควรคลายกำหนด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง^{๑๔}

จากพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ทุกข์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนั้นมีมาก เพราะต้องพบกับความพลัดพรากจากผู้ที่ตนรัก ไม่ว่าจะเป็นมารดาบิดา พี่น้อง บุตร หรือแม้กระทั่งความเสื่อมจากญาติ ความเสื่อมจากโศกะ สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น เพราะตราบใดก็ตามที่บุคคลยังมีกิเลส ย่อมสร้างกรรมและรับผลของกรรมวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏตรานานเท่า นาน ซึ่งผลกรรมนั้นส่งผลให้บุคคลไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตามกรรมที่กระทำไว้ อาจกล่าวได้ว่า ในสังสารวัฏสัตว์ทั้งหลายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ นับครั้งไม่ถ้วน โดยในเรื่องการเกิดของสัตว์ทั้งหลายนั้น ต้องอาศัยองค์ประกอบ ๓ ประการคือ ๑) กรรมเปรียบเสมือนไธนา ๒) วิญญาณเปรียบเสมือนพีช ๓) ตัณหาเปรียบเสมือนยางเหนียว ดังความที่ปรากฏในปฐมภพสูตร พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับพระ อานนท์ว่า “อานนท์ เพราะเหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไธนา วิญญาณจึงชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาจึงชื่อว่าเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบของสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มี ตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไปอีกด้วยประการฉะนี้”^{๑๕} เมื่อครบองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการแล้วการเกิดของสัตว์จะมีขึ้น ซึ่งหากพิจารณาองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการ จะเห็นได้ว่า กรรมนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก และเหตุในการเกิดกรรมนั้นคือกิเลส กล่าวคือ กิเลสทำให้เกิดกรรม เมื่อเกิดกรรมก็ต้องรับผลของกรรมคือวิบาก เรียกว่า วัฏฏะ ๓ หรือ ไตรวัฏฏ์ ซึ่งแปลว่า วน ๓ คือกิเลส วัฏฏะ วน คือกิเลส, กัมมวัฏฏะ วน คือกรรม และวิปากวัฏฏะ วน คือวิบาก ดังนี้

๑) อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็น กิเลส คือ ตัวสาเหตุผลักดันให้คิดปรุงแต่งกระทำการต่าง ๆ เรียกว่า กิเลสวัฏฏ์

๒) สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม คือกระบวนการกระทำหรือกรรมทั้งหลายที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่าง ๆ เรียกว่า กรรมวัฏฏ์

๓) วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็น วิบาก คือสภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุงแต่งของกรรม และกลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้อีก เรียกว่า วิปากวัฏฏ์^{๑๖}

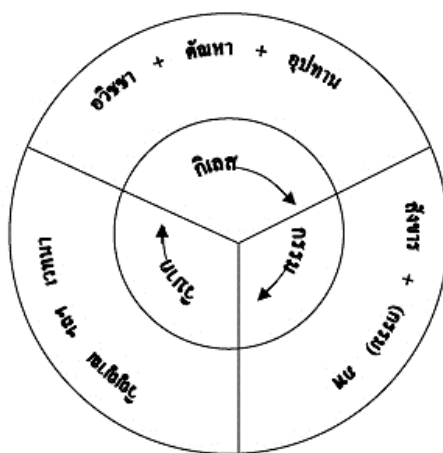
วัฏฏะทั้ง ๓ นี้ หมุนเวียนต่อเนื่องเป็นปัจจัยอุดหนุนแก่กัน ทำให้วงจรแห่งชีวิตดำเนินไปไม่ขาดสาย ซึ่งอาจเขียนเป็นภาพ^{๑๗} ได้ดังนี้

^{๑๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๒๖/๒๑๘.

^{๑๕} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๐.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพฯ มหา นคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗.

จากภาพเมื่อแยกองค์ประกอบทั้ง ๑๒ ของปฏิจจสมุปบาท ออกเป็น ๓ พวก คือ ไตรวิภูฏ แล้ว ก็แสดงให้เห็นว่ากรรมและสังสารวิภูฏนั้น มีความสัมพันธ์กันกับปฏิจจสมุปบาท ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเห็นได้ชัดเมื่อแยกส่วนในกระบวนการนั้นออกเป็น ๓ วิภูฏะ คือ กิเลส กรรม และวิบาก หลักปฏิจจสมุปบาทแสดงถึงกระบวนการทำกรรมและการให้ผลของกรรมทั้งหมด ตั้งต้นแต่กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรมจนถึงวิบากอันเป็นผลที่จะได้รับ เมื่อเข้าใจปฏิจจสมุปบาทดีแล้ว ก็เป็นอันเข้าใจหลักกรรมชัดเจนไปด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บัณฑิตผู้เห็นปฏิจจสมุปบาท ฉลาดในกรรมและวิบาก ย่อมมองกรรมตามเป็นจริง^{๑๘}

จากการศึกษาพบว่า อรรถกถาจารย์และนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับสังสารวิภูฏไว้ว่า สังสารวิภูฏ หรือที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า สังสารจักร ก็อวิชชาเป็นคุมของสังสารจักรนั้น เพราะเป็นมูลเหตุ มีขรามรณะเป็นกง เพราะเป็นที่สุด ธรรม ๑๐ อย่างที่เหลือนั้นเป็นกำ เพราะมีอวิชชาเป็นมูลเหตุ และเพราะมีขรามรณะเป็นที่สุด^{๑๙} และสังสารวิภูฏนี้มีอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพและอรุภพ สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นเหตุปัจจัยยังกันและกันให้เกิดขึ้นได้ และท่านได้แบ่งธรรมเหล่านั้นออกเป็น ๔ ส่วนคือ อวิชชาและสังขารเป็นส่วนที่หนึ่ง วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาเป็นส่วนที่สอง ตัณหา อุปาทานและภพเป็นส่วนที่สาม และชาติ ขรามรณะเป็นส่วนที่สี่ ส่วนที่หนึ่งเป็นอดีตตथा ส่วนที่สองและสามเป็นปัจจุบันตथा ส่วนที่สี่เป็นอนาคตตथा^{๒๐} ธรรมเหล่านี้มีส่วนสัมพันธ์กัน โดยเป็นเหตุยังกันและกันให้เกิดขึ้นหรือเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท เพราะอรรถกถาจารย์ว่า อาศัยกันและกัน ยังธรรมที่สืบเนื่องกันให้เกิดขึ้น^{๒๑} และในองค์ปฏิจจสมุปบาทมีการสนธิกันเพื่อยังกันและกันได้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า ระหว่างสังขารกับวิญญาณเป็นสนธิหนึ่ง ระหว่างเวทนามกับตัณหาเป็นสนธิหนึ่ง และระหว่างภพกับ

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๒๕/๖๕๙/๖๕๔.

^{๑๙} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๘๖.

^{๒๐} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๘๖.

^{๒๑} วิ.ม.อ. (ไทย) ๖/๓/๑๐.

ชาติเป็นสนธิหนึ่ง^{๒๒} แต่หากว่าไม่มีการสนธิเกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้ก็ไม่สามารถยังกันและกันให้เกิดได้ ทำให้ไม่เกิดความสัมพันธ์ระหว่างส่วนที่เป็นอดีต (อดีตทฐา มีอวิชาและสังขาร) ส่วนที่เป็นปัจจุบัน (ปัจจุปันนทฐา มีวิญญาณเป็นต้น) และส่วนที่เป็นอนาคต (อนาคตทฐา มีชาติและชรามรณะ) และส่งผลให้ระบบสังสารวัฏถูกทำลายไปและจะไม่มีเกิดการเกิดอีกต่อไป

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงความหมายของกฎแห่งวิญญะ หรือกฎของสังสารวัฏว่า “กฎแห่งวิญญะ คือความหมุนเวียน ในสิ่งที่หมุนเวียน ของสิ่งที่หมุนเวียน ซึ่งก็คือ กิเลส กรรมและวิบาก”^{๒๓} ซึ่งเมื่อบุคคลทำกรรมด้วยอำนาจของกิเลสทั้งหลายจึงเกิดเป็นกรรม และจะต้องเสวยวิบากกรรม ครั้นรับวิบากกรรมแล้ว ก็จะเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดกิเลสอีก และทำกรรมต่อไปอีก แล้วก็เสวยกรรมอีก วนเวียนอย่างนี้อย่างไม่รู้จบสิ้น และท่านยังเคยกล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและสังสารวัฏ ซึ่งเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาทว่า เมื่อสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จะเกิดขึ้น โดยสมควรแก่เหตุปัจจัยนั้น ๆ นั่นคือกฎแห่งกรรมที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หลีกเลี่ยงไม่พ้น และตรงแนวยุติธรรมตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา เมื่อทำสิ่งใดลงไปอย่างนี้ผลจะต้องออกมาอย่างนี้ ถูกต้องตามเกณฑ์นั้น ๆ ก็ต้องเรียกว่าพระเจ้าแห่งกรรม แห่งวิบาก แห่งกิเลส คือวิญญะนั่นเอง^{๒๔} คือมีกิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรม สิ่งเหล่านี้จัดเป็นกฎแห่งกรรม เพราะกฎแห่งกรรมคือการเคลื่อนไหว ต้องมีปฏิกิริยาต้องมีเจตนาจึงจะเรียกว่ากรรม ถ้าไม่มีเจตนา ก็เรียกว่า กิริยา การเคลื่อนไหวที่ประกอบด้วยเจตนาเรียกว่ากรรม^{๒๕} แต่ถ้าหากเรารู้ทันและควบคุมอิทธิพลของสิ่งเหล่านี้ได้ คือทำให้เกิดความปรกติขึ้นมาในแต่ละคน เมื่อกาย วาจา และใจเป็นปรกติแล้ว สังคมก็ไม่ปั่นป่วนเป็นปรกติ เพราะเราควบคุมกิเลสได้ จึงไม่มีกิเลส เมื่อไม่มีกิเลสจึงไม่เกิดกรรม และไม่เกิดวิบาก มันก็ไม่มีอะไรระส่ำระสายเป็นทุกข์เดือดร้อน แล้วเราก็จะเป็นมนุษย์เต็มความหมาย^{๒๖}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในปฏิจจสมุปบาท จึงต้องอาศัยกันและกันเกิดขึ้นมา พุทธทาสภิกขุจึงได้ยกเอาพุทธพจน์แสดงถึงการเกิดปฏิจจสมุปบาทว่า “อิมสมิ สติ อิหิ โหติ อิมสสปปาทา อิหิ อุปชชติ อิมสมิ อสติ อิหิ น โหติ อิมสส นิโรธา อิหิ นิรุชฌติ”^{๒๗} ท่านได้แปลความหมายว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป” ดังนั้นถ้าจะทำให้สิ่งที่เกิดขึ้นในปฏิจจสมุปบาทอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นหรือดับไป จึงต้องค้นหาสาเหตุและตัดสิ่งที่เป็นสาเหตุนั้นทิ้งไป และสิ่งที่จะเกิดขึ้นต่อไปก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะไม่มีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น ในสังสารวัฏนั้น กรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีกิเลส กิเลสจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีวิบากกรรมของกรรมเก่า และวิบากจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีกรรมเกิดขึ้น

^{๒๒} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๘๙.

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, **อริยศีลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕๖.

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, **ไควลยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๖), หน้า ๗๓.

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, **อริยศีลธรรม**, หน้า ๓๕๖.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, **ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑), หน้า

ถ้าเราตัดกิเลสได้ กรรมก็ไม่เกิด ถ้าหากว่าเราตัดกรรม คือไม่ให้เกิดกรรมได้ ก็จะไม่มีการวิบาก และถ้าหากว่าเกิดมีการวิบากกรรมแล้ว เรามีสติยับยั้งไม่ให้วิบากกรรมนั้นทำให้เกิดกิเลสได้ กิเลสก็จะไม่เกิด ดังนั้น เราสามารถตัดกรรมได้ก็ต่อเมื่อละกิเลสได้ วงจรปฏิบัติสมุปปาทก็จะถูกทำลายลงจนสูญสิ้นไป

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ได้กล่าวถึงสังสารวัฏ ซึ่งเป็นวงจรการเวียนว่ายตายเกิดอย่างหาจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดไม่ได้ว่า

สัตว์โลกเกิดในโลกนี้ ก็ตายในโลกนี้ ตายจากโลกนี้แล้วก็ไปเกิดในโลกอื่น เกิดในโลกนั้นก็ตายในโลกนั้น ตายจากโลกนั้นแล้วก็เกิดในโลกอื่น การเวียนว่ายตายเกิดอย่างนี้แหละเรียกว่าสังสาร อุปมาเหมือนอย่างว่าบุรุษคนหนึ่งกินมะม่วงสุก แล้วปลูกเมล็ดไว้ เมล็ดมะม่วงนั้นก็เกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่ขึ้น จนกระทั่งมีผลมะม่วง บุรุษนั้นก็กินมะม่วงสุกจากมะม่วงต้นนั้น แล้วปลูกเมล็ดมะม่วงไว้อีก เมล็ดมะม่วงนั้นก็เกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่ขึ้นจนมีผล ต้นแก่ก็ตายไป ที่สุดเบื้องต้นแห่งต้นมะม่วงเหล่านั้น ย่อมไม่ปรากฏว่ามีมาแต่เมื่อไร ข้อนี้นั่นใด การเวียนตายเวียนเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่ปรากฏเบื้องต้นฉนั้น^{๒๘}

สรุป จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็กรรรมดีหรือกรรรมชั่ว กรรรมเหล่านั้นจะส่งผลให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ และอรุภพ ยังเป็นกรรรมที่ต้องเวียนว่ายไปในโลกหรือโลกียะ ไม่ส่งผลให้เข้าถึงมรรคผลนิพพาน นอกเสียจากว่าจะตัดวงจรปฏิบัติสมุปปาท หรือสังสารวัฏได้เท่านั้น トラบใดที่มีกิเลส คืออวิชชา ตัณหา หรืออุปาทานอยู่ กิเลสเหล่านั้นเป็นปัจจัยส่งผลให้เกิดวงจรปฏิบัติสมุปปาท หรือสังสารวัฏในส่วนกรรรมวัฏ กล่าวคืออวิชชาเป็นเหตุให้เกิดสังขาร ตัณหาและอุปาทานทำให้เกิดภพ และจะทำให้เกิดสังสารวัฏในส่วนวิปากวัฏต่อไปอย่างไม่รู้จบ

๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างเศษวิปากของกรรรมกับสังสารวัฏ

ในหัวข้อนี้ มีประเด็นสำคัญที่ควรแยกกล่าวเป็นหัวข้อย่อย ๒ หัวข้อคือ (๔.๒.๑) ความสัมพันธ์ระหว่างเศษวิปากของกรรรมกับสังสารวัฏ และ (๔.๒.๒) เศษวิปากของกรรรมที่ตกต้องพระอรหันต์ผู้กล่าวสังสารวัฏแล้ว ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

๔.๒.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างเศษวิปากของกรรรมกับสังสารวัฏ

ในสังขิตตสูตร^{๒๙} และวิตถตสูตร^{๓๐} เป็นต้น กล่าวถึงศรัทธาคือ เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคต คือตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคต อัญมัยความถึงเชื่อพระพุทเจ้า แต่ว่าพระอาจารย์ท่านแสดงออกไปอีก ๓ รวมเป็น ๔ ประเภทคือ ๑) กัมมสัทธา ๒) วิปากสัทธา ๓) กัมมสสกาตาสัทธา ๔) ตถาคตโพธิสัทธา กัมมสัทธา เชื่อกรรรม คือกิจการงานที่บุคคลทำว่าทำดีก็ให้ผลดี ทำชั่วก็ให้ผลชั่วอย่างหนึ่ง วิปากสัทธา เชื่อวิปาก คือเชื่อผลที่สุกมาจากกรรรม เช่น ผลที่ดีก็สุกมาจากกรรรมที่ดี ผลที่ชั่วก็สุกมาจากกรรรมที่ชั่ว กัมมสสกาตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรรมเป็นของ ๆ ตน

^{๒๘} พระธรรมมหาวิราณูตฺร, มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา, (กรุงเทพมหานคร: ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^{๒๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๗.

^{๓๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗.

หมายความว่า ทั้งเหตุทั้งผลรวมลงที่บุคคล เมื่อบุคคลทำเหตุคือกรรมดีก็พลีผลดี กรรมและผลที่ดีก็รวมลงอยู่ที่บุคคล เมื่อบุคคลทำกรรมที่ชั่วพลีผลที่ชั่ว เหตุผลที่ชั่วก็รวมลงที่บุคคล จึงเรียกว่า กัมมัสมกตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เชื่อว่า กัมมัสมกตาสัทธาอีกอย่างหนึ่ง ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ารวมกันได้ คือเมื่อเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตก็ต้องเชื่อคำสั่งสอนของพระตถาคต คำสั่งสอนของพระตถาคตก็แสดงกรรม แสดงวิบาก คือผล และแสดงว่าทั้งกรรมทั้งวิบากก็รวมลงที่บุคคล เพราะฉะนั้น เชื่อกรรม เชื่อวิบาก เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนก็รวมอยู่ในตถาคตโพธิสัทธาเชื่อพระปัญญาตรัสรู้และพระตถาคตนั่นเอง^{๓๑}

ตามนัยที่แสดงข้างต้น เมื่อกระทำการก็จะมีวิบากหรือผลของกรรมตามมา เป็นกรรมประเภทและลักษณะต่าง ๆ อาจให้ผลหรือไม่ให้ผล (อโหสิกรรม) ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยประกอบ ประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่ว่า วิบากของกรรมนั้นจะตามให้ผลทั้งในชาตินี้ หรือข้ามภพข้ามชาติได้ ตราบเท่าที่ผู้ทำกรรมและผู้รับผลกรรมยังดำรงชีพอยู่ ไม่เว้นแก่พระอรหันต์ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เมื่อยังอยู่ในภาวะของสุภาทิเสสนิพพาน ต่อเมื่อละชั้นเข้าสู่ภาวะอนุภาติเสสนิพพานแล้ว จึงจะหลุดพ้นจากวิบากของกรรม เพราะในผู้นั้นได้ก้าวล่วงสังสารวัฏแล้ว

๔.๒.๒ เศษวิบากของกรรมที่ตกต้องพระอรหันต์ผู้ก้าวล่วงสังสารวัฏแล้ว

เศษวิบากของกรรมไม่ว่าเป็นสุขหรือทุกข์ หรือเป็นไปตามลักษณะโลกธรรม ๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่สามารถทำให้จิตของพระอรหันต์หวั่นไหวได้ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมงคลสูตร บาทคาถาหนึ่งว่า

พฺจุจฺจสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺต ยสฺส น กมฺปติ

อโสก วิรชฺ เชมฺ เอตมมจฺจกมฺมุตฺตม^{๓๒}

จิตของบุคคลใดถูกโลกธรรม ๘ ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว

ไม่เศร้าโศก ปราศจากอริ เกษมจากโยคะ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด^{๓๓}

คำว่าไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีทุกข์เป็นต้น พึงทำความเข้าใจว่า พระอรหันต์นั้นเป็นมนุษย์ ร่างกายท่านเป็นร่างกายมนุษย์ ย่อมมีสุขทุกข์ในมนุษย์ผู้หนึ่ง เป็นนิพัทธทุกข์ คือทุกข์ประจำ มีหิวกระหาย ปวดปัสสาวะ ปวดอุจจาระ เป็นต้น เช่นกับสามัญชนทั่วไป แต่เป็นทุกข์ทางกายเพียงทางเดียวเท่านั้น ใจท่านไม่เป็นทุกข์ด้วย เพราะสามารถตัดได้ ตัดได้พร้อมกับการตัดกิเลสเป็นสมุจเฉตนิพพาน เมื่อคราวบรรลุปะระอรหันต์แล้ว ดังพระพุทธพจน์ยืนยันรับรองตามมงคลสูตรข้างต้น ทั้งนี้จะขอยกกรณีศึกษาของพระสารีบุตรเถระ ซึ่งเคยถูกยักษ์ตนหนึ่งทุบตีที่ศีรษะ แล้วเป็นเหตุให้ท่านต้องนิพพานในกาลต่อมา

^{๓๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๗๐-๔๗๑.

^{๓๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒/๔.

^{๓๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๘.

อนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นถึงความทุกข์ทรมานทางกายของพระสารีบุตรเมื่อใกล้จะปรินิพพาน ขอยกข้อความจากเรื่อง “พระสาวกนิพพาน” ตอนกล่าวถึงการนิพพานของพระสารีบุตร ซึ่งบรรยายภาพพจน์ให้เห็นอาการเจ็บป่วยของท่านอย่างละเอียดมาลงประกอบบางตอนดังนี้

เถโร ฝ่ายพระธรรมเสนาบติสารีบุตรท่านอาพาธหนักสำนักอยู่ใต้ต้นไทร ครั้นมารดาให้ไปนิมนต์ พระผู้เป็นเจ้าจึงพาภิกษุเป็นบริวารของตนเข้าไปสู่บ้านมารดา จึงเข้าไปอาศัยอยู่บนปราสาทเป็นที่ไสยาสน์แต่หลัง แต่ครั้งพระผู้เป็นเจ้าอยู่เป็นคฤหัสถ์ เพลานั้นก็เป็นกาลพระสุริยทัยเธออัสดงค์ดับลับเหลี่ยมเขา ล่วงเข้าประณยาม ความเจ็บของพระผู้เป็นเจ้าก็กล้าหาญขึ้น ให้ลงโลหิตไม่หยุดหย่อน ภาชนะหนึ่งรองไว้ภาชนะหนึ่งผ่นไปเทเสียไม่ขาดสาย ภาชนะหนึ่งออกไปภาชนะหนึ่งเข้ามารองไว้เล่า พระผู้เป็นเจ้าประกอบด้วยเวทนายิ่งนัก ฝ่ายนางสารีพราหมณีผู้เป็นมารดาเห็นภิกษุลูกชายเป็นไข้หนัก นางจึงนึกอยู่แต่ในใจว่า เธอ ก็เป็นโฉนหนอจึงอาพาธหนักฉะนี้เล่า นางสารีพราหมณีจะเข้าไปก็มีได้ ในห้องนั้นเต็มไปด้วยภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ เป็นบริวาร นางจึงนั่งฟังประตูกอดดูอาการลูกชายของอาตมา...^{๓๔}

ดูกรมหาอุบาสิกา พระนามพระบรมครูเจ้าของเรา ทรงพระนพพรคุณ ๙ ประการดังสำแดงมาฉะนี้ พระธรรมเสนาบติท่านตั้งใจอุสาห์อดกลั้นเสียซึ่งเวทนาที่อาพาธลงโลหิต มิได้คิดถึงทุกข์เวทนา นำเอาพระพุทธรูปมาสำแดงแทนค่าน้ำนมข้าวป้อนของมารดา เทศนาปริโยสานะ ครั้นจบเทศนาลงครั้งนั้น นางพราหมณีก็ได้พระโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคลอันวิเศษในศาสนา นางยินดีปรีดาหาที่สุดมิได้...^{๓๕}

เถโร ฝ่ายพระธรรมเสนาบติจึงถามพระจุนทภิกษุผู้เป็นน้องชายว่า ดูกรอาวุโสจุนทะ เพลานี้ล่วงไปได้สักเท่าใดแล้ว พระจุนทะจึงบอกว่าเพลานี้จวนจะสว่างอยู่แล้ว เออจุนทะ จงผะเจียงสงฆ์ให้พร้อมกันเถิด พระจุนทะจึงบอกว่า พระสงฆ์ก็ประชุมกันอยู่แล้ว ดูกรอาวุโสจุนทะ ท่านจงพยุงบาฬนังขึ้นเถิด พระจุนทะจึงยังพระสงฆ์ให้ช่วยพยุงบาฬนังขึ้นแล้ว พระสารีบุตรเถระจึงลาพระสงฆ์ทั้งหลายว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ท่านที่เป็นสัทธังวิหาริกก็ดี ท่านที่เป็นสิสสานุสิสของเราก็ดี ได้ตั้งใจภักดีตามปฏิบัติเรามาช้านานประมาณ ๔๔ ปี เราได้กระทำผิดด้วยกายกรรมก็ดี วจีกรรมก็ดี มโนกรรมก็ดี อาวุโสทั้งหลายจงอดโทษานุโทษในครั้งนี้ ฝ่ายพระสงฆ์ทั้งหลายก็มาโทษพระธรรมเสนาบติสารีบุตรสำเร็จแล้ว พระมหาสารีบุตรเถระท่านเอาชายจีวรปิดพักตรา เอนกายเบื่องชาลงเหนืออาสน์ยังสัหไสยาสน์ พระผู้เป็นเจ้าก็เข้าสมาบัติเป็นอนุโลมปฏิโลมถอยหน้าถอยหลังตั้งแต่ปฐมฌานเป็นที่สำราญแห่งพระอริยเจ้า ออกจากปฐมฌานแล้วก็เข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เป็นอนุโลม เป็นปฏิโลมถอยหน้าถอยหลัง ตั้งแต่จตุตถฌานเป็นต้นไป ครั้นออกจากจตุตถฌานแล้ว จึงเข้าตติยฌาน ทุติยฌาน

^{๓๔} กรมศิลปากร, **พระสาวกนิพพาน**, คณะสงฆ์พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฺฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๖๕.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

ปฐมฌาน เป็นปฐมฌาน ถอยหลังลงมาจะ... พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็กลับย้อนเข้ามาเป็นอนุโลมขึ้นไปเล่า เข้าปฐมฌานแล้วก็เข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌานเป็นที่สุด ครั้นออกจากจตุตถฌานแล้ว พระมหาสารีบุตรก็ดับสัญญาเข้าสู่พระอมตมหานิพพาน ทั้งวิบากขันธ์และกรรมชรูปก็ดับสิ้นหาเศษมิได้...^{๓๖}

ทั้งนี้ จะเห็นได้วก่อนจะนิพพานนั้น พระสารีบุตรถูกระงับทุกขเวทนาอันแรงกล้ารุมเร้ามากเพียงใด แต่ท่านก็ข่มเสียได้ มีแต่ทุกข์ทางกาย แต่ทางใจในฐานะพระอรหันต์ ไม่มีโลกธรรม ๘ ข้อหนึ่งข้อใดจะมาครอบงำจิตของท่านได้ แม้ในกรณีการนิพพานของพระมหาโมคคัลลานเถระก็เช่นเดียวกัน ซึ่งก็เป็นอนุสติให้ชาวพุทธทั้งหลายถือเป็นแนวปฏิบัติว่า ทุกคนควรรู้จักสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง นิยาม ๕ กัฏฐิ ไตรลักษณ์กัฏฐิ กฎแห่งกรรมกัฏฐิ ล้วนเป็นสภาวะธรรม ทุกรูปทุกนามล้วนตกอยู่ในสภาวะธรรมเดียวกันทั้งสิ้น ดังจะขอยกสำนวนความเรียงจากเรื่องพระอานนตเถระนิพพาน ในตอนจบเรื่องมาเป็นข้อเตือนใจพุทธศาสนิกชนดังนี้

ทุกขํ อนิจจัง อนตตา เย นรา อันว่าหญิงชายทั้งหลายเหล่าใด แต่บรรดาที่มีจิตปรีชาฉลาดพิจารณาเห็นทั่วว่าเกิดมายุ่อมแปรไปตามอำนาจพระอนิจจัง จงเร่งตั้งใจสร้างกุศล มีรักษาศีล และเจริญเมตตาภาวนา และสดับฟังพระสัทธรรมเทศนาแล้วปรารภนาเอาพระนิพพานเป็นที่พึ่ง จงเร่งสละเสียซึ่งกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ที่เป็นบาปธรรม ร้องเรียกว่าเป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จงเร่งสมาทานเอากุศลผลสุจริตกาย วาจิ จิต ให้เจือไปด้วยพระอัปมาทธรรม จะได้เป็นที่ยึดหน่วงนำปฏิสันธิในสุคติภพ เดชะกุศลก็จะประสบพบพระพุทธเจ้าในเบื้องหน้า ครั้นได้ฟังเทศนาเป็นการพระพักตร์ก็จะสำเร็จมรรคและผลพระนิพพาน สิ้นชาติสงสารเป็นบรมสุข ตามพระอริยภูมิพุทธประเพณี ด้วยประการฉะนี้^{๓๗}

พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริธำณ) และคณะ สรุปไว้ในเรื่อง “กรรมจริงจากการวิจัยกรรม” ว่า

ดังนั้น ไม่ว่าจะกระทำความกรรมประเภทใด ชนิดใด ย่อมจะให้ผลในแง่ของระยะเวลาเป็น ๓ อย่างคือ (๑) ให้ผลในชาติปัจจุบัน (๒) ให้ผลในชาติถัดไป (๓) ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป หรืออาจจัดให้ย่อเข้าคือ ให้ผลในชาติปัจจุบัน และให้ผลในชาติอื่น ๆ ซึ่งนับแต่ชาติถัดจากชาติปัจจุบัน และชาติอื่น ๆ นั้นเอง ซึ่งชาติอื่น ๆ นี้ เป็นวิบากแห่งกรรมแบบข้ามภพข้ามชาติ และให้ผลจนกว่าจะสิ้นเชื้อกิเลส หรือจนกระทั่งชาติที่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ จึงจะหมดการให้ผลแบบข้ามภพข้ามชาติอีก แต่จะเหลือเพียง “เศษวิบากกรรม” ดังเช่นที่พระพุทธองค์ พระอรหันตสาวก แม้จะสิ้นกิเลส แต่หากเศษวิบากกรรมยังเหลือ ก็ยังคงรับผลต่อ แต่จะไม่ติดไปใน

^{๓๖} กรมศิลปากร, **พระสาวกนิพพาน**, คณะสงฆ์พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฺฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๕, หน้า ๗๕-๗๖.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

ภพชาติอื่น ๆ อีกต่อไป^{๓๘} เพราะนี่เป็นชาติสุดท้ายของผู้บรรลुพระอรหันต์ นั่นคือไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด เพราะสิ้นสังสารวัฏแล้ว

กรณีอาพาธของพระสารีบุตร อันเป็นผลจากเศษวิบากของกรรมในอดีตชาติ (แม้พระพุทธเจ้าจะมีได้แสดงไว้ก็ตาม) ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ว่า พระอรหันต์ที่ยังดำรงชีพอยู่นั้น จิตใจของท่านจะไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม ๘ มีสุขและทุกข์เป็นต้น อนึ่ง พึงตรวจดูจากกรณีของพระมหาโมคคัลลานเถระที่ถูกพวกโจรฆ่าอย่างโหดเหี้ยมสาหัส แต่ท่านก็รับความเจ็บปวดเสียได้ทราบจนนิพพานในที่สุด^{๓๙}

จึงสรุปความได้ว่า กรรมนั้นมีกำลังแรงจริง ไม่มีผู้ใดสามารถจะต้านกระแสแห่งกรรมได้ แม้กระทั่งพระอรหันต์ หรือผู้สูงส่งเช่นพระพุทธเจ้า ก็ทรงห้ามกรรมมิได้ กรรมมีประเภทและลักษณะต่าง ๆ กัน สามารถให้ผลข้ามภพข้ามชาติได้ บุคคลที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ยังไม่พ้นบ่วงกรรม ย่อมจะได้เศษวิบากกรรมในชาติภพนั้น ๆ หรือในชาติภพต่อ ๆ มา แม้ในชาติสุดท้าย วิบากของกรรมก็ยังตามมาให้ผลอยู่ เพียงแต่เรียกวิบากกรรมของท่านผู้บรรลุพระอรหันต์ได้แล้วว่าเป็น เศษวิบากของกรรมเท่านั้น กรรมกับสังสารวัฏย่อมเนื่องด้วยกัน รวมทั้งเศษวิบากของกรรมกับสังสารวัฏด้วย เมื่อใดที่เข้าถึงอนุภาติเสสนิพพาน เมื่อนั้นจึงจะพ้นสังสารวัฏ

^{๓๘} พระสุตฺธิธรรมานูวັตร (เทียบ สิริธนาโณ), *ความจริงจากการวิจัย “กรรม”*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๓๙} อ้างแล้ว, หน้า ๕๙-๖๐.